
Ариадна Воронова
(Православни Свето-Тихоновски универзитет, Москва)

**„И ПОСТАВИ КНЕЗ ЦРКВУ СВЕТУ“ - ЗАЈЕДНИЧКЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ АРХИТЕКТУРЕ РУСКИХ
И СРПСКИХ ЗАДУЖБИНА У XIII ВЕКУ**

У доба када је српска Црква успоставила своју независност, Русија је доживела један од најстрашнијих периода своје историје – татарско-монголску инвазију и распад државе, формирање малих феудалних кнежевина, зараћених међу собом. Ослабљена земља није могла да се заштити, што је довело до трагичних резултата. Срећом, Татари нису стигли до Великог Новгорода и Пскова – били су спречени непроходним за коњицу мочварама. Али положај северозападних земаља био је у то време изузетно опасан, јер су се на њима налазиле трупе Ливонског витешког реда. Упркос двома победама, одржаним над њима од стране кнеза Александра Невског – на реци Неви 1240. и на Чудском језеру 1242, ситуација је остала напета у овој области.

Међутим, већ 1250-их година, не само у Новгороду, али и на разореном североистоку почело је постепено обнављање политичког и културног живота, оживљавање манастира, активирање делатности епископских катедра и кнежевског окружења. Неки мотиви византијске уметности поново се јављају у руском сликарству и каменом градитељству. Уметничке везе са Византијом остваривале су се углавном кроз црквену хијерархију, нарочито преко окружења руског метрополита, који је њих, због свог положаја, прихватао и подржавао¹.

Архитектура северозападних региона Русије, као и Србије, доживела је у овом периоду романски утицај, али у руским градовима до тада је већ постојала сопствена архитектонска традиција, која је стварала кнежевске задужбине слично српским манастирама из доба Немањића. Примери су крстокуполни храмови Великог Новгорода као што су велика црква Светог Николе на кнежевом двору 1113. г. (зове се Николо-Дворишченска катедрала), Антонијев манастир са католиконом Рођења Богородице 1115-1122. г., Јурјев манастир са католиконом Светог Ђорђа 1119. г. Поред

¹ В. Сарабьянов, Э. Смирнова, *История древнерусской живописи*, Москва 2007, 194 – 195.

Сл. 1. Црква Светог Ђорђа у Старој Ладоги, средина XII века; црква Светог Спаса на Нередици, 1198. г.

Сл. 1. Церковь Св. Георгия в Старой Ладоге, середина XII века; церковь Спаса на Нередице, 1198 г.

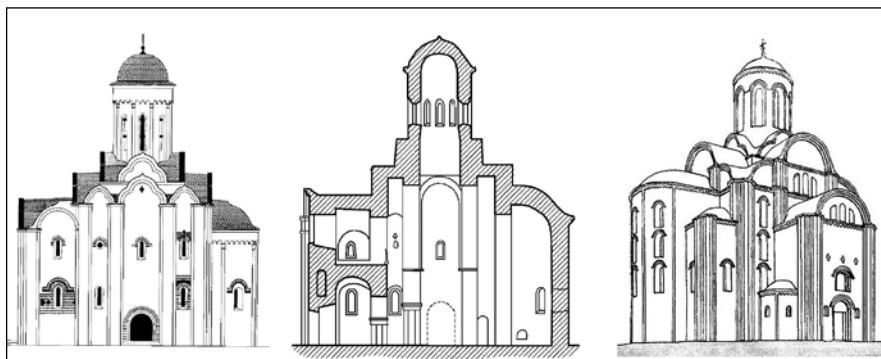
тога, ову традицију одражавају Мирожски манастир у Пскову са Спасо-Преображенским католиконом 1140. г. и црква Светог Ђорђа у Старој Ладоги из средине XII века. (сл.1)

Мајстори из Пскова и Ладоге у XII веку су изградили у Великом Новгороду 42 храма (25 дрвених и 17 камених), што је изазвало тамо прави процват градитељства. У суштини то су биле цркве такозваног «ладожског типа», чији крстополни тлоцрт личи на план Мирожског католикона у Пскову, на пример црква Благовештења у Аркажама 1179. г. Током 70-80-х година постепено се дефинише облик храма и почиње формирање парохијске организације црквеног живота. Ктитори су сада не само кнежеви, већ и други грађани, монаси и игумани манастира, световни званичници, представници Цркве, као у средњовековној Европи и Византији, на пример у малим градовима попут Касторије². Шири се тип малог храма на четири стуба, као кнежевска црква Светог Спаса на Нередици 1198. г., са нишама-аркосолијама и одељењима на галеријама, што узрокује различиту висину апсида³.

Према крају XII века интензитет изградње се повећава, и руска архитектура улази у нову фазу свог развоја, чији се први знаци појављују тек средином XII века, када је архитектонска школа у Полотску поред других играла велику улогу. Нове трендове јасно видимо у католикону Спасо-Еуфросинјева манастира у Полотску. Композиција шестостубног храма

² R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008, 336.

³ *История русского искусства второй половины XII века*, том 2/2, Москва 2015, 45 – 58.

Сл. 2. Католикон Спасо-Еуфросинјева манастира у Полотску, средина XII века.
Реконструкција В. Ракичког. Црква Арханђела Михаила у Смоленску, 1190. г.
Реконструкција С. Подјапольског.

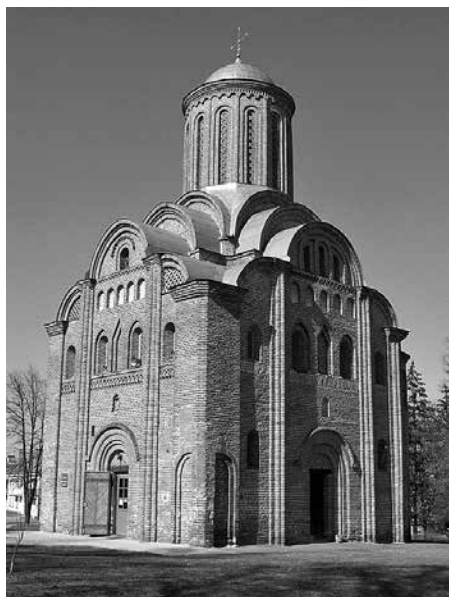
Сл. 2. Собор Спасо-Евфросинјева манастиря в Полоцке, сер. XII в. Реконструкция
В. Ракицкого. Церковь Архангела Михаила в Смоленске, 1190 г. Реконструкция С.
Подъяпольского.

прожета је жељом да се превазиђе статичност крстокуполног обима. Ово наглашавају и галерије изнад нартекса, намењене књегињи Еуфросини и њеној пратњи, присутним на богослужењу. Западни део зграде је спуштен, као и одговарајућа јој са истока снажно испупчена апсида. Централни обим изнад њих завршава се издигнутим постољем у облику тролучног лука, над којим се подиже купола. Витка степенаста силуета зграде и њен врх у облику куле стварају нову динамичну слику храма. (сл.2) У XII веку у архитектури Полотска користи се и другачији грађевински начин зидања, у којем су блокови тесаног камена и плинфа слагани наизменичним редовима (црква Благовести у Витебску). Овај начин зидања је добро познат у Византији и на Балкану, али га нема у руској архитектури⁴.

Уметничка открића полоцких архитеката одмах су примљена у другим земљама, а пре свега у Смоленску. Црква Светих Апостола Петра и Павла у Смоленску 1150-1160. г. одражава још претходну моњументалну традицију. Али у спољном изгледу цркве Арханђела Михаила 1190. г. је већ изражен енергичан и јак покрет у висину, као и у слободном високом ентеријеру храма без галерија. Уместо галерија за кнеза и његову пратњу служе други спратови предворја, који су формирали неку врсту отворених ложа према унутра шта се може видети у архитектури Србије, на пример у Милешеву⁵. У цркви Арханђела Михаила тремови су се отварали пре-

⁴ Е. Торшин, *Церковь Спаса Евфросиньева монастыря в Полоцке: архитектурные связи*, Труды Государственного Эрмитажа LIII. Архитектура Византии и Древней Руси IX-XII веков. Материалы международного семинара 17-21 ноября 2009 года, Санкт-Петербург 2010, 457 – 469.

⁵ В. Кораћ, *Свети Сава и програм Рашког храма*, Између Византије и Запада: одабране студије о архитектури. Београд 1987, 152 – 156; М. Чанак-Медић, О. Кандић, *Архитектура прве половине XIII века I. Цркве у Рашкој. Споменици српске архитектуре средњег века. Корпус сакралних грађевина*, Београд 1995, 66 – 75; О. Кандић, *Куле-звоници уз српске цркве XI – XIV века*, Зборник за ликовне уметности Матице српске

Сл. 3. Црква Свете Параскеве у Чернигову, руб XII и XIII века.

Сл. 3. Церковь Св. Параскевы в Чернигове, рубеж XII-XIII вв.

Сл. 4. Црква Светог Димитрија у Владимиру, 1194-1197. г.

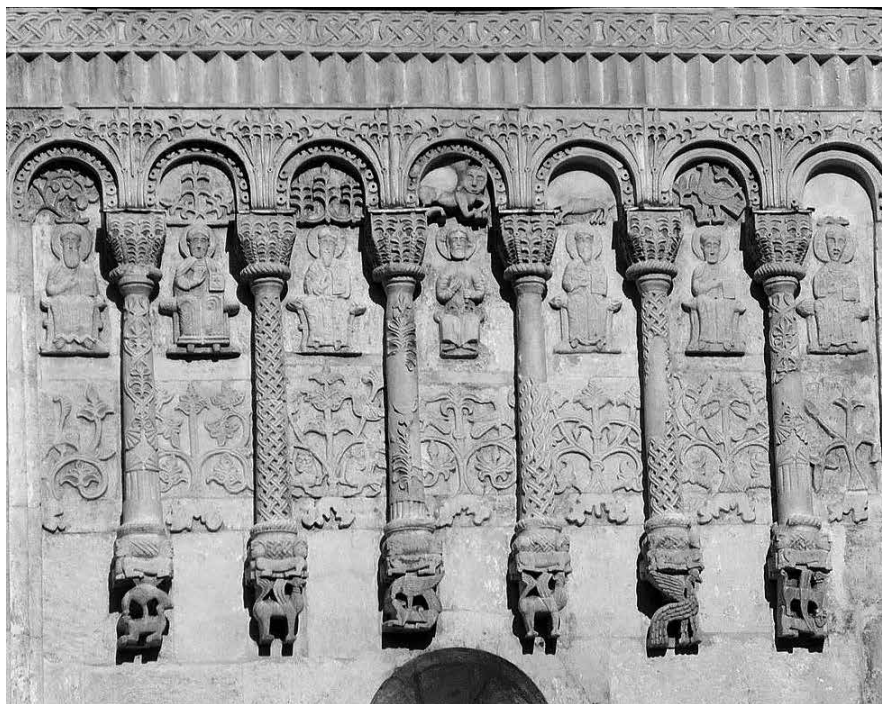
Сл. 4. Дмитриевский собор во Владимире, 1194-1197 гг.

ма унутрашњости храма, што је створило јединство његовог ентеријера, а споља сложене пиластре су допуњене са танким полуколонетама. Велика висина главног волумена наглашена је одговарајућим њему тремовима и високом, снажно истуреном апсидом. Динамика сложених обима је ојачана великим бројем вертикала, насталих вишепрофилисаним сноповима пиластара. Тролисни завршетак фасаде одражава систем сводова у четвртину круга, који прекривају углове зграде, а тамбур је подигнут на посебном постољу. Црква Арханђела Михаила одушевила је савременике лепотом и богатством унутрашње декорације; хронике су приметиле необичност овог храма «у поноћној земљи»⁶.

На прелазу XII и XIII века Смоленск је постао један од водећих архитектонских центара у Русији, јер је број подигнутих монументалних зграда превазилазио чак и Кијев и Новгород. Природно да су смоленски мајстори позвани на друге руске земље. Без сумње, они су изградили катедралу Светог Спаса у главном граду Рјазањске кнежевине – Стара Рјазањ, што је познато по резултатима археолошких ископавања. Рад смоленских мајстора је и црква Св. Параскеве у Новгороду (1207.), слична цркви Арханђела Михаила у Смоленску. Изграђена је на средства локалних „прекоморских“ трговаца, који су трговали „преко мора“ - у Шведској, Данској и немачким

14 (1973), 3 – 71.

⁶ Н. Воронин, П. Раппопорт, *Зодчество Смоленска XII-XIII в.*, Ленинград 1979, 384 – 409.

Сл. 5. Црква Светог Димитрија у Владимиру, 1194-1197. г. Аркадице на фасади.

Сл. 5. Дмитриевский собор во Владимире, 1194-1197 гг. Аркады фасада.

градовима Балтике. Фасаде њеног високог волумена су завршене тролисно, а три доња трема, као и веома сложени снопови пиластара, обезбедили су динамичност композиције цркве Св. Параскеве⁷.

Током овог периода тај тренд се одражава у архитектури цркве Свете Параскеве у Чернигову (сл.3). Витак храм у облику торња подсећа на цркву Св. Параскеве у Новгороду према многим карактеристикама. Али упркос традиционалној планској шеми, четворостубни храм са трима апсидама је сасвим необичан по изгледу. Комплексни снопови пиластара подижу поглед према завршетку зграде, где је по први пут у руској архитектури коришћен систем лукова, степенасто повећан према центру. Архитектининоватор је потпуно променио систем сводова: прекрио је углове са сводовима у четвртини круга и високо подигао носиве лукове. Фасаде су завршене тролучним абрисом, који одговара конструкцији сводова, што наглашава снажно кретање у висину. Високо подигнути моћни тамбур, окружен са три нивоа преломљених лукова и надвишен плитком куполом, што појачава сличност цркве са огромном запаљеном свећом. Могуће је да је на «пламени» узлет архитектонских облика цркве Св. Параскеве утица-

⁷ Исто, 348 – 371. А. Комеч, *Композиция фасадов новгородских церквей XII-XIII вв.*, Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в., Москва 1988, 111.

Сл. 6. Катедра́ла Рођења Богородице у Суздаљу, поч. XII в., 1222-1225. г., XVI в.

Сл. 6. Собор Рождества Богородицы в Суздале, нач. XII в., 1222-1225 гг., XVI в.

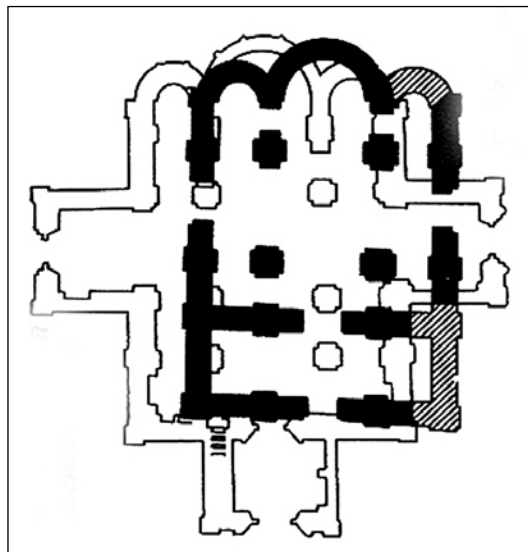
ла рана готика. На то указује и веза цркве са градском трговином. Управо трговци, познати по својим удаљеним путовањима, више од других, били су свесни о најновијим достигнућима европских архитеката⁸. Слично решење и у ентеријеру цркве које видимо и у архитектури Србије, односно у Милешеву, Ариљу и Сопочанима, а касније у Дечанима.

Поред тих великих архитектонских школа у XII веку развила се мала али сасвим независна школа у граду Гродно, чији споменици су слични црквама у Кијеву према начину зидања од цигле и малтера. Главни пример је Борисоглебска (Коложска) црква из 1180-тих. Њене фасаде од цигле необично и спектакуларно украшене уметнутим грудвицама брушеног камена и полихромним керамичким елементима који формирају крстолике и геометријски једноставне облике. Можемо да се присетимо сличног начина декора фасада цркава у Бугарској (Бојанска црква сред. XIII в.) и Србији (црква Св. Ђорђа у Старом Нагоричину, XI в., 1313. г.). Карактеристике

⁸ П. Барановский, *Собор Пятницкого монастыря в Чернигове*, Электронная научная библиотека по истории древнерусской архитектуры. <http://www.rusarch.ru/baranovsky2.htm>

Сл. 7. Катедрала Рођења
Богородице у Суздаљу, планови:
поч. XII в., 1222-1225. г., XVI в.
Према П. Зикову.

Сл. 7. Собор Рождества
Богородицы в Суздале, планы:
нач. XII в., 1222-1225 гг., XVI в.
По П. Зикову.

романске архитектуре представљају округли стубови, галерије по ободу зидова, висок портал и принцип рашчлањења отвореног зидања гомилама пиластара са полустубовима⁹.

Елементи романске архитектуре почели су да продиру у Русију још у XI веку у Кијеву, једна од тих појава су цркве-ротонде, на пример Света Катарина, која можда припада мисији католичких монаха: познато је интересовање Латинске Цркве према Русији. Аналогијом може да послужи црква-ротонда у Вроцлаву (Пољска) из XII века, јер у овом периоду престо Силесијских војвода у Вроцлаву су заузимали директни потомци Кијевских кнезова. Још активније романика се манифестовала у архитектури града Галића, посебно у изузетној групи од четири цркве-ротонде из XII века: Свети Пророк Илија, Свети Борис и Глеб, Васкресенска црква и такозвани «Полигон». Западни део цркве Светог Илије могао би бити кула, примери овога могу се видети у ротондама у Чешкој, Моравској, Пољској и Мађарској¹⁰. Овај тип су често представљале костурнице, на пример у Словенији, слично европским карнерима у Баварској и Аустрији¹¹.

Постоје у Галићу и крстокуполне цркве на четири стуба са галеријама као што је Успенска катедрала око 1157. г. (срушена је у XVI веку), која је имала романске карактеристике: базе са канцама, округле стубове уместо крстастих, скулптуре, крстасте сводове, танке подкуполне стубове, портале с резбаријом. Сличан систем полагања темеља налази се само у Мађарској, као и округли стубови у крипти. Порекло капитела је вероватно из Ломбардије и Француске. Има и византијских карактеристика као што

⁹ *История русского искусства второй половины XII века*, том 2/2, 30 – 37, 44 – 45.

¹⁰ *Исто*, 21 – 22.

¹¹ А. Воронова, *Далматински поликонхи и средњовековне ротонде Словеније: проблем порекла архитектуре*, Ниш и Византија XI, Ниш 2013, 227 – 246.

Сл. 8. Катедрала Рођења Богородице у Суздаљу, 1222-1225. г. Капител са њушком лава.

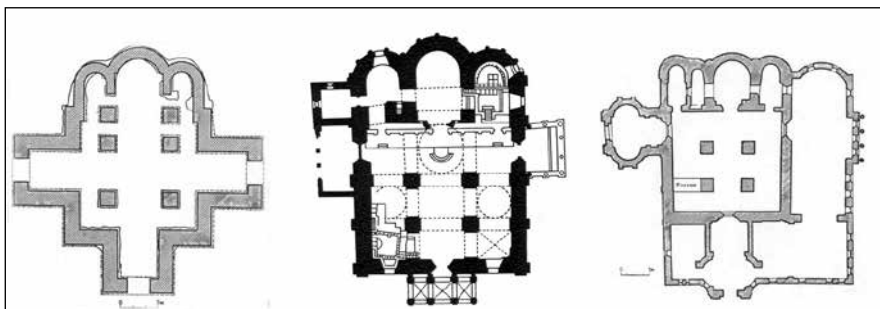
Сл. 8. Собор Рождества Богородицы в Суздале, 1222-1225 гг., капитель с львиной мордой.

су подови од глазираних керамичких плочица са рељефним приказима и ниска олтарска преграда. Аналогични крстополни план има и црква Светог Пантелеимона у Галићу око 1200. г.¹², која је преживела у сасвим другачијем облику (у XIV веку је прерађена у католичку цркву). Вероватно су те цркве и све ротонде у Галићу изграђене отприлике истовремено од стране мађарских мајстора. Познато је да су између Чешке, Мађарске и Галића постојале црквене, трговинске и војне везе¹³. Ипак архитектонска композиција и декоративна обрада фасада цркве Светог Пантелеимона у Галићу врло је слична оним у српским задужбина из Немањиног доба као што су Студеница, Сопочани и Ариље.

Средином XII века под великим кнезом Андрејем Богољупским центар Русије се преселио са југа, из Кијева, на северне земље: Владимир, Ростов Велики, Суздаљ, што је ојачало одрживе руске земље око Владимира и довело до њиховог духовног и политичког успона и узлета обимне изградње. Шире се увезени византијски и западни производи, све више дола-

¹² Претпоставка о ранијем датирању цркве (1180-1190. г.) на основу натписа на зиду са именима два владајућа кнеза у Галићу: О. Иоаннисян, Т. Рождественская, *Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви Св. Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII в.*, Труды Государственного Эрмитажа XLVI. Архитектура и археология Древней Руси, Санкт-Петербург 2009, 198 – 218.

¹³ *История русского искусства второй половины XII века*, том 2/2, 67 – 78. О. Иоаннисян, *Основные этапы развития галицкого зодчества*, Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в., Москва 1988, 50 – 58.

Сл. 9. Црква Арханђела Михаила у Нижњем Новгороде, 1227. г.; Успенска катедрала у Ростову Великом, 1213-1231. г.; Успенска катедрала у Ярослављу, 1215. г. Планови. Према Н. Воронину.

Сл. 9. Церковь Архангела Михаила в Нижнем Новгороде, 1227 г.; Успенский собор в Ростове Великом, 1213-1231 гг.; Успенский собор в Ярославле, 1215 гг. Планы. По Н. Воронину.

зе мајстори са Запада, посебно у доба крсташких ратова. Град Владимир је постао кнежевски престо и нови политички центар, где се свесно копира-ла урбанистичка структура Кијева, која потиче од цариградске. Подигнута су моћне утврде, Златна капија 1164. г., Успенска катедрала 1158-1160. г., резиденција кнеза Богољубово 1158. г., која је постала манастир од XIII в., са католиконом Рођења Богородице (1158-1160. г.) и степеничном кулом са трифорним прозором и базама са канцама из репертоара романске архитектуре¹⁴. Аркатурни појас у слепим луковима такође упућује на романику, као и црква у Ариљу. Изузетна појава за староруску архитектуру је трифора на спрату источне фасаде степеничне куле цркве Рођења Богородице у Богољубову, али то је уобичајено за српске средњовековне цркве¹⁵. Јединствени за Русију кивориј са судом за освећену воду испред западног портала католикона, личи на онај у Студеници. Прототип је вероватно био Кувуклија Храма Светог Гроба у Јерусалиму¹⁶. Кнежевско место на галеријама подсећа на функцију келије светог Саве на горњем спрату жичке приправе. Црква Покрова Богородице на Нерли из 1165. г. је такође резиденцијална капела са кнежевским местом на галеријама. Главна идеја сада је постала тежња у висину која је наглашена многобројним вертикалама идућих у дубину једног за другим наслоњених лукова, те дугим танким стубовима по целој висини храма¹⁷. Постоји мишљење да су узорци-

¹⁴ О. Иоаннисян, *Романские истоки Владимиро-Суздальской Руси времени Андрея Боголюбского (Германия или Италия?)*, Византийский мир: искусство Константинополя и национальные традиции, Москва 2005, 31 – 70.

¹⁵ М. Чанак-Медић, *Двојне куле на pročелу цркава Немањиног доба*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Међународни научни скуп, септембар 1996. Београд 2000, 181 – 197.

¹⁶ Вл.В. Седов, *Боголюбовский киворий и его византийские аналоги*, Живоносный источник. Вода в иеротопии и иконографии христианского мира. Сборник материалов международного симпозиума. Ред.-сост. А.М. Лидов. Москва 2014, 110 – 111.

¹⁷ *Италия – Россия: тысяча лет архитектуры*, сост. Д.О. Швидковский, Турин – Лондра – Венеция – Нью-Йорк 2013, 34.

Сл. 10. Катедрала Светог Ђорђа у Јурјеву-Пољском, 1230-1234. г.

Сл. 10. Собор Св. Георгија в Юрьеве-Пољском, 1230-1234 гг.

ма за руске комплексе служили романске резиденције у Немачкој (позната је веза кнеза Андреја Богољупског са Фридрихом Барбаросом), као и рад немачких или северноиталских мајстора: из Ломбардије, тачније из Комо или Модене. Посебно је карактеристичан фасадни декор цркве Покрова Богородице. Такви објекти представљају посебан стил међународне романике, о чему сам детаљно говорила у посебном раду¹⁸.

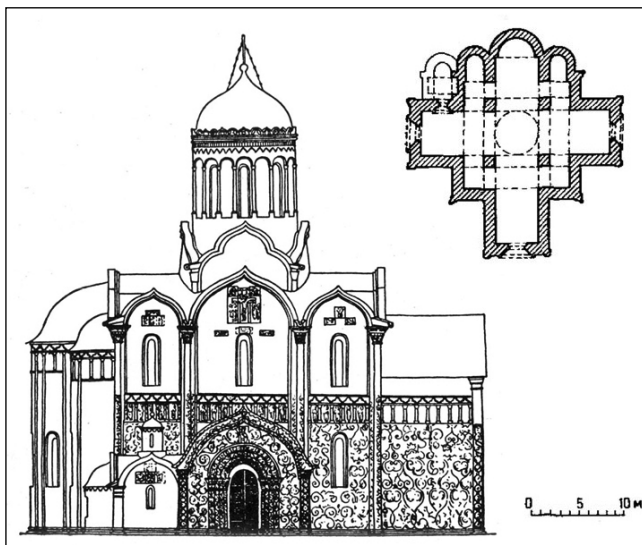
Након смрти кнеза Андреја Богољупског 1174. г., дошло је време кнеза Всеволода Великог Гнезда до 1212. г., уз наставак и јачање активне политике и изградње. Једнокуполна Успенска катедрала у Владимиру 1185-1189. г. је постала петокуполна и добила галерије са три стране. Међутим, изграђени су и једнокуполни храмови, који подсећају на зграде претходног периода Андреја Богољупског: Успенски католикон Кнегињина манастира (прелаз XII-XIII века) и ансамбл кнежевске палате са црквом Светог Димитрија 1194-1197. г.¹⁹ (сл.4) За разлику од пређашних зграда, сада

¹⁸ А. Воронова, *Архитектонске паралеле у српским црквама у доба Стефана Немање и у руским црквама у доба кнезова Андреја Богољупског и Всеволода III*, Ниш и Византија XIII, Ниш 2015, 93 – 110.

¹⁹ П. Зыков, *Новые материалы о комплексе построек Дмитриевского собора во Владимире*, СФИА. Сборник статей по искусству Византии и Древней Руси в честь А.И. Комеча. Москва 2006, 181 – 198.

Сл. 11. Катедрала
Светог Ђорђа
у Јурјеву-
Пољском, 1230-1234.
г. План, северна фа-
сада. Реконструкција
Н. Воронина.

Сл. 11. Собор Св.
Георгия в Юрьеве-
Пољском, 1230-1234
гг. План, се-
верный фасад.
Реконструкция Н.
Воронина.

цркве имају строге класичне пропорције и наставља развој декора фасада (сл. 5). Међутим, нова архитектура показује потпуно јединство традиције са грађном претходног периода. Успон градитељства на крају XII века се може упоредити у количини са оним у Кијеву за време Јарослава Мудрог. У Владимиру су се појавили огромни бедеми са белокаменом капијом, крунисаном надвратном црквом Светих Јоакима и Ане 1194-1196. г. Истовремено 1192-1197. г. изграђен је католичкон манастира Рођења Богородице, који је потпуно обновљен у XVII веку, а 1859. г. демонтиран како би се изградила копија-реконструкција првобитног храма из XII века. Захваљујући бочним конхама његов план има сличности са триконхама Србије, Македоније и Свете Горе, међутим, конхе католичкона манастира Рођења Богородице имају сасвим друге функције: једна од њих је погребна капела, а друга је дефинисана за степенице на галерији²⁰.

Почетак XIII века обележен је догађајем који је потресао цео хришћански свет – одузимање Цариграда од стране крсташа 1204. г. и формирање Латинског царства, које је постојало до 1261. г. на рушевинама поражене Византије. Ово се снажно одразило на руску културу, јер је ослабило њене везе са најкреативнијим слојевима византијског друштва. Међутим, стваралштво на основу византијског наслеђа наставило се у другим регионима православног света. Примери су многобројни задужбине Србије са сличним приступом у решењима архитектонског декора фасада.

После смрти кнеза Всеволода Велико Гнездо од 1212. г. Владимирским кнежевинама владао је његов син, кнез Јуриј Всеволодовић, и у то време долази до повећавања утицаја Запада. Римски папа Григорије 1231. г. је чак предложио кнезу Јурију да пређе у Католичку Цркву, али је одговор на то био протеривање доминиканских мисионара из Владимира. Већина

²⁰ История русского искусства второй половины XII века, том 2/2, 78 – 86, 88 – 137.

Сл. 12. Катедрала Светог Ђорђа у Јурјеву-Пољском, 1230-1234. г. Аркадице на фасади.

Сл. 12. Собор Св. Георгия в Юрьеве-Польском, 1230-1234 гг. Аркады фасада.

многих руских цркава (укључујући и Владимир) крајем XII – почетком XIII века биле су дрвене, ипак у овом периоду у различитим градовима Русије се појавило неколико истакнутих споменика, на пример обновљена катедрала Рођења Богородице у Суздаљу (сл.6). Првобитна катедрала је саграђена почетком XII века од стране великог кнеза Владимира Мономаха и, како су показала истраживања последњих година, представљала је крстополни храм са одвојеним западним угаоним компартиментима, слично тлоцрту цркве Светог Пантелеимона у Нерезима²¹. Према летопису, 1222. године је срушена остарела зграда, а на њеном месту за три године изграђена је нова, која је трајала до XV века. Велики шестостубни храм са трима предворјима је имао првобитно три куполе. (сл.7) Вероватно, у настојању да се повећа централни простор катедрале су уређена бочна предворја која су се отварала у попречни брод: узор за ово решење је могла бити Успенска катедрала у Владимиру, која је имала предворја пре поправке. Ипак улаз на галерију у катедрали Рођења Богородице у Суздаљу је био уређен другачије него што се чинило у Русији у XII веку, када су се градили прелази и степеништа кроз које се галерија повезивала са кне-

²¹ П. Зыков. *Собор Владимира Мономаха в Суздале. Плановая и пространственная композиция. Материалы к реконструкции*, Труды Государственного Эрмитажа LIII. Архитектура Византии и Древней Руси IX-XII веков. Материалы международного семинара 17-21 ноября 2009 года, Санкт-Петербург 2010, 361 – 376.

жевском палатом. Овде, директно на западну фасаду катедрале, наслањао се двоспратни део, отворен доле, а горе се налазио пролазни простор, као што вестибил испред галерије.

То је гробна црква за епископа и кнеза, о чему сведоче аркосолије у западном делу и предворјима. Градитељи катедрале су слободно тумачили конструктивну логику декорације фасада: пресекали су лопатице тракама орнамената и резбареним камењем, покривали рељефима и разбијали бисерима колонете портала. Распластан на два лица капител са њушком лава (*сл.8*) на углу је типичан за романску уметност, али по слици и плитком декоративном стилу представља локални рад. Поред тога, очувана су сведочанства и скице очевидаца да је доњи прозор на апсиди ђаконика имао романски облик са колонетама са страна, што је јединствено за локалну архитектуру²². Како је добро познато, сличан облик прозора је типичан за већину немањичких задужбина.

Изградња нових цркава од стране владимирских мајстора догодила се и у другим руским градовима, старим и новооснованим, као што је у Нижњем Новгороду, који је основан 1221. г. као упориште Русије на истоку, где 1225. г. се појавила катедрала Светог Спаса. Није се сачувала након заузимања града од Монгола, међутим, на истом месту 1350-1352. г. изграђена је нова црква, повређена, али преживела након заузимања града од Татара 1378. г. Ипак њен план и локација нису сигурни. Црква Арханђела Михаила у Нижњем Новгороду изграђена је 1227. г., њена првобитна верзија је била шестостубна крстолика основа са трима предворјима. Катедрала Светог Спаса, највероватније је имала сличан тлоцрт. (*сл.9*)

У Ростову Великом је 1213-1231. г. обновљена Успенска катедрала (1161-1162. г.), а 1214-1218. г. у дворској кнежевској резиденцији изграђена црква Светих Бориса и Глеба. У Ярослављу 1215. г. исто на кнежевом двору је настала Успенска катедрала, а 1216-1224. г. црква Светог Спаса Преображења. У столном граду Владимиру саграђена је црква Уздвижења на Торгу 1218. г., али готово ниједна ова црква није сачувана или је јако преграђена. Само резултати археолошких ископавања сведоче о богатој унутрашњој декорацији ових цркава²³.

Изузетно ремек-дело овог периода је катедрала Светог Ђорђа 1230-1234. г. која се налази у граду Јурјеву-Пољском. (*сл.10*) Квадратни план четворостубног храма са трима великим предворјима и гробном капелом одговара традиционалном типу руских и српских кнежевских задужбина као и други спрат изнад западног предворја као место за кнеза (у одсуству галерија). Због тога храм има скоро дворански ентеријер, који је добро осветљен захваљујући двама низовима прозора.

²² „Златна врата“ у катедрали Рођења Богородице у Суздаљу су јединствено дело старих руских мајстора. Техника њиховог стваралаштва се зове ватрено позлаћење. Сви детаљи врата су покривени позлаћеним цртежима са библијским сценама, сликама измишљених животиња и птица и орнаментима. Н. Воронин, *Зодчество Северо-Восточной Руси XII – XV веков, Т. II*, Москва 1962, 20 – 38.

²³ А. Энговатова, Е. Столярова, А. Яганов, *О внутреннем убранстве Успенского собора начала XIII века в Ярославле*, Образ христианского храма. Сборник статей по древнерусскому искусству в честь юбилея А.Л. Баталова. Москва 2015, 171 – 185.

Сл. 13. Катедрала Светог Ђорђа у Јурјеву-Пољском, 1230-1234. г. Декорација јужног портала.

Сл. 13. Собор Св. Георгија в Јурьеве-Пољском, 1230-1234 гг. Декор южного портала.

Три године након завршетка изградње цркве дошло је до татарско-монголске инвазије на Русију када је цела руска војска погинула у бици на реци Сити 1238. г. Град Јурјев-Пољски више пута је горео и пустио. Средином XV века катедрала се срушила те је обновљена 1471. г. од стране познатог московског мајстора Василија Јермолина. Ипак није успео да обнови храм у првобитном облику и да распореди блокове са резбаријом у истом редоследу. Дакле саставио је резбарене плоче у другом облику полажући их у случајном редоследу²⁴. Постоји неколико варијанти реконструкције њеног првобитног изгледа. (сл.11) У њима се види да је архитектонска замисао била композиција у облику куле – вероватно са системом повишених носивих лукова, слично другим руским и српским црквама овог периода, о чему је већ било речи.

Највеће интересовање и права загонетка за истраживаче досада је декорација фасада катедрале, која се састоји од мноштва различитих елемената: аркадица на полустубовима (сл.12) и од рељефних плоча са сликама светаца и причама из Светог Писма те зооморфним и биљним орнаментима. (сл.13) Портал гробне капеле има готички профил као и неколико другог резбареног камења уграђеног у зидове цркве. Као што је познато, сличан фасадни декор је карактеристичан за српске цркве овог периода; има и романских аналога појединих детаља, ипак очигледан је оригинална замисао цркве у целини.

²⁴ Н. Воронин, *Зодчество Северо-Восточной Руси XII – XV веков*, Т. II, 68 – 80.

На овим примерима видимо да у архитектури Русије пре инвазије Монгола од краја XI – почетка XIII века налази се група цркава са три-ма предворјима²⁵ која се може упоредити са српским црквама из доба Стефана Немање (Богородична црква у Студеници, Ђурђеви Ступови у Расу, Богородична црква у Топлици). Осим тога, у поређењу архитектонског развоја руског и српског средњовековног градитељства најважнији моменат је хронолошка паралела у настанку тенденције ка вертикализацији, како у обиму, тако и у унутрашњем простору цркве. Ново архитектонско схватање композиције при очувању јединственог типа у милешевском католикону се јавља скоро истовремено са руским црквама у облику куле на рубу XII – XIII в. После милешевског католикона²⁶ покрет ка стварању кулолике цркве је био деломично присутан у католикону Морачи²⁷, где пропорције, ипак, нису толико вертикалне. Али са новом снагом просторне идеје усмерености у висину су биле прихваћене у Ариљу²⁸, где вертикала простора стиже до максимума²⁹.

XIII век је постао једна од најтежих епоха за стару Русију због татарско-монголске пропасти руских градова. У овом периоду везе централне Русије са јужним градовима, као и са Великим Новгородом и Псковом су ослабиле. У многим руским градовима су све више јачале побуне против страног ига, које су брутално потиснули окупатори. Кнежеви и владике су покушавали да сачувају државу, тражећи од кана попуштање за народ и Цркву. На североистоку Русије није био уништен само Ростов захваљујући чињеници да су ростовски кнезови отишли да служе хану, а Ростов је постао центар целог краја. Ипак ништа новог није тамо изграђено, само су извршене поправке Успенске катедрале 1280. г. и цркве Бориса и Глеба 1253. г. (са каснијом обновом 1287. г.). Град Владимир је изгубио свој значај, руски кнежеви и народ су побегли у мале градове: Твер, Переслављ, Москву. Највећи од њих је била Твер, која је 1247. г. постала центар независне кнежевине, а од 1274-1285. г. епископија, када је у кнежевској палати изграђена катедрала Светог Спаса Преображења (потпуно обновљена у XVII веку, срушена 1935. г., обновљена 2019. г.). Имала је петокуполни шестостубни тлоцрт са три спуштене апсиде и два предворја. Изграђена је у традицији Владимирско-Суздаљске архитектуре, вероватно од стране ро-

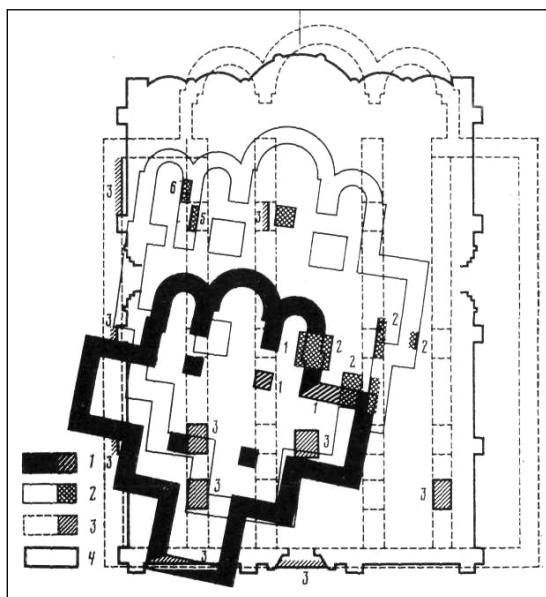
²⁵ А. Высоцкий, *Об одной группе памятников в архитектуре Руси конца XI – начала XIII в. (еще раз о первой церкви Апостолов в Константинополе и ее наследии в средневековом мире)*, Древнерусское искусство. Русь и страны византийского мира. XII век. Санкт-Петербург 2002, 179 – 205.

²⁶ М. Чанак-Медић, О. Кандић, *Архитектура прве половине XIII века I*, 119 – 141.

²⁷ М. Чанак-Медић, *Архитектура цркве манастира Мораче и њена првобитна спољашњост*, Манастир Морача. Београд, 2006, 117 – 127; С. Петковић, *Морача*, Морача, 2002.

²⁸ М. Чанак-Медић, *Свети Ахилије у Ариљу. Историја, архитектура и просторни склоп манастира*, Београд 2002, 156 – 173.

²⁹ Вл.В. Седов, *Архитектура Раишки: групповой «портрет» дальних «родственников»*. К феноменологии пространства византийских храмов, Искусствозна-ние. 1 – 2/07, Москва 2007, 224 – 225.

Сл. 14. Успенска катедра у Москви, план: крај XIII века, 1326-1327. г., 1472-1474. г., 1475-1479. г. Реконструкција В. Фјодорова.

стовских или владимирских мајстора. Поред тога, у Твери крајем XIII века појавиле су се још две камене цркве: Св. Атанасија и Арханђела Михаила. Иако су тверски кнежеви покушали да подигну побуну, она је брутално угушена од стране Татара, што је довело до заустављања градитељских процеса³⁰.

Међутим, неприметно у почетку, појава и развој малог града Москве у Владимирској кнежевини предодредила је оживљавање велике руске државе. (сл.14) Грандиозни рад тог времена била је изградња Московског Кремља. Његове прве цркве биле су дрвене, али већ крајем XIII века појавила се прва камена Успенска катедра, изграђена по узору на катедралу Светог Ђорђа у Јурјеву-Пољском. Иако је 1237. године Москва оштећена од стране Татари-монголаца, прекретница у историји Московске кнежевине била је 1263. година, када су се, након светог кнеза Александра Невског, под светим кнезом Данилом посели Москве проширили и придружиле су им се суседне кнежевине. Ускоро су основани најстарији од постојећих московских манастира (Даниловски и Богојављенски): у Русији је почела нова славна ера.

Сумирајући, треба рећи да је спектар типова и стилских нијанси у архитектури Русије у ово доба био веома велик, а на прелому XII и XIII века створене су нове локалне варијанте. Међутим, ова разноликост креативне мисли није разбила везе између руских архитектонских школа. Током XII века мајстори нису били ограничени на рад унутар своје кнежевине: галицки мајстори су градили у Владимиру, они черниговски – у Рјазањи и Смоленску, они смоленски – у Новгороду, Рјазањи и Кијеву. Међусобна

³⁰ Н. Воронин, *Зодчество Северо-Восточной Руси XII – XV веков*, Т. II, 140 – 148.

размена техничких и уметничких искустава допринела је брзом процвату архитектуре, ширењу новог правца на прелому XII и XIII века, који је захватио готово све руске архитектонске школе.

Дакле, крајем XII — почетком XIII века у архитектури различитих руских земаља све јасније се манифестују општи, односно - општеруски трендови развоја. Поред ревидиране Кијевске традиције, појављују се нови елементи: облик куле и динамика композиције, ентеријер који подлеже спољном изгледу зграде, богато украшене фасаде³¹. Осим њих, заједничке карактеристике руских и српских задужбина овог периода биле су аркосолије у зидовима цркава (поред њихове функције гробних цркава уопште), кнежевска лежа на галерији нартекса и романска стилистика фасадне декорације. Појава монументалних споменика са сличним цртама у Србији и Русији у XIII веку је повезана са наглим растом младих хришћанских држава са ширим спољним везама. Карактеристичне особине романске и византијске стилистике како Србије, тако и Русије, са словенском локалном традицијом формирале су нову националну архитектуру у тим регионима који су постали својеврсни мост између Истока и Запада средњовековне Европе.

Ариадна Воронова

(Православни Свјато-Тихоновски универзитет, Москва)

„И ПОСТАВИЛ КНЯЗЬ ЦЕРКОВЬ СВЯТУ“ - ОБЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
АРХИТЕКТУРЫ РУССКИХ И СЕРБСКИХ ЗАДУЖБИН В XIII ВЕКЕ

Падение Константинополя 1204 года заметно отразилось на культуре Древней Руси, однако творчество на основе византийского наследия продолжалось в других регионах православного мира. Примерами могут служить многочисленные задужбины Сербии со сходными архитектурными решениями. В эпоху, когда Сербская Церковь утвердила свою независимость, Русь переживала один из самых страшных периодов своей истории – татаро-монгольское нашествие и распад державы, а также формирование раздробленных феодальных княжеств, враждующих между собой. Но уже в 1250-е годы началось постепенное возрождение политической и культурной жизни, оживление монастырей, епископских кафедр и княжеского окружения.

С начала XIII века в архитектуре различных русских земель все яснее проявляются новые тенденции развития и черты, которые становятся общими характеристиками русских и сербских задужбин: башнеобразность и динамика композиции, аркосолии в стенах церквей (наряду с их погребальной функцией в целом), княжеская лежа на галерее нартекса и романская стилистика фасадного декора. Появление монументальных памятников с близкими чертами в Сербии и Руси в XIII веке связано с быстрым ростом молодых христианских держав с широкими внешними связями. Характерные особенности романской и византийской стилистики как Сербии, так и Руси, вкупе со славянской локальной традицией формировали новую национальную архитектуру в регионах, ставших своеобразным мостом между Востоком и Западом средневековой Европы.

³¹ Н. Воронин, *Зодчество Северо-Восточной Руси XII – XV веков, Т. II*, 109 – 111, 122.

